

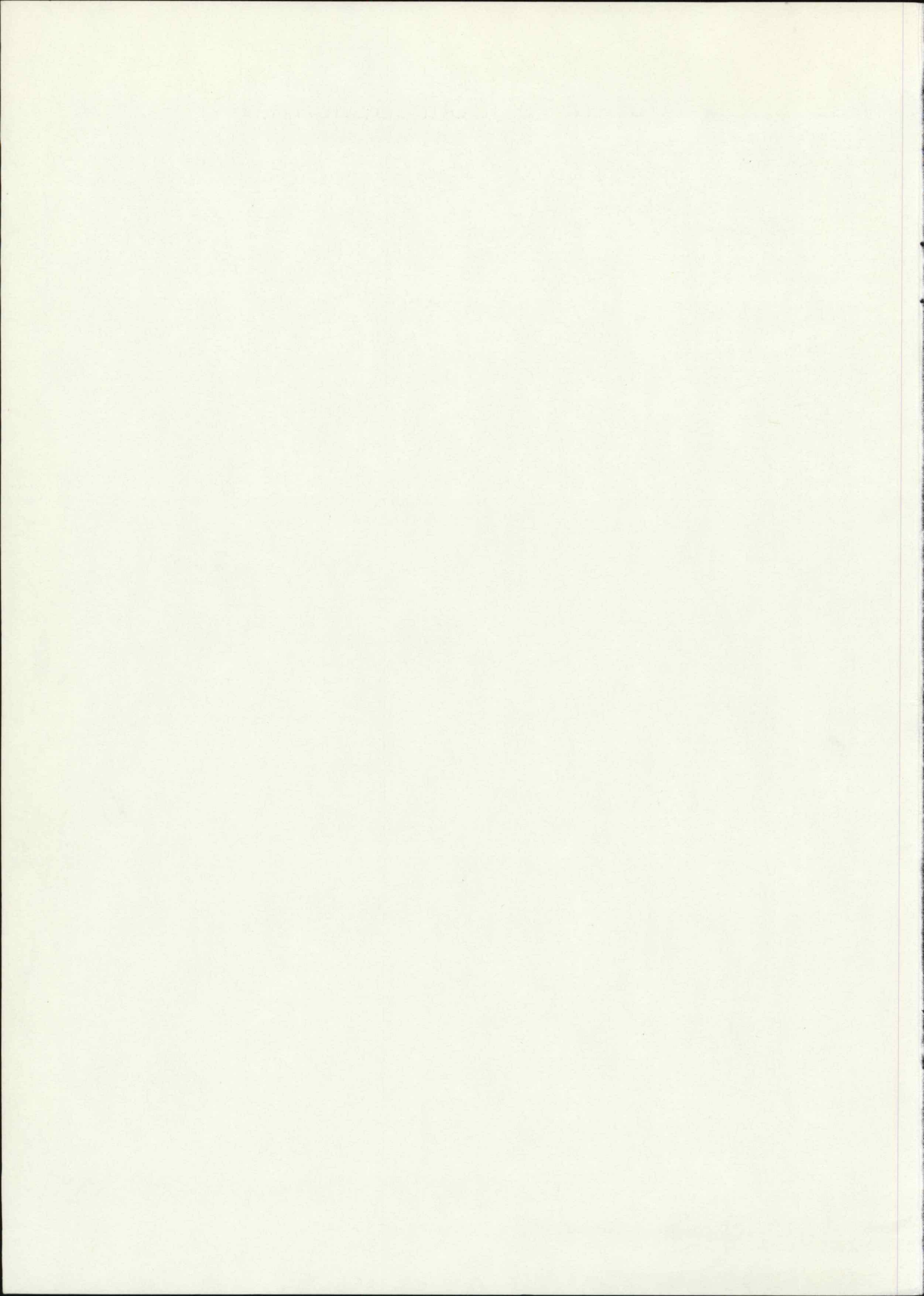
ID-1365
C-2
28-03-1991

2.110519156003

HUINS
gemeente Littenseradiel

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

2.110519156004

HUINS
gemeente Littenseradiel

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Huins als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 112) door een stippellijn omgrenste gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Juli 1988.

Inleiding

Het dorp Huins is gelegen in de gemeente Littenseradiel op een afstand van circa acht kilometer ten zuidwesten van Leeuwarden. De nederzetting is ontstaan als een agrarische vestiging in onbedijkt kweldergebied en ontwikkelt zich tot een verhoogde woonplaats of terp. Na de aanleg van zeeverende dijken in de late Middeleeuwen is bewoning van de terp niet strikt noodzakelijk meer. Geleidelijk komt op enige afstand van de verhoogde woonplaats bebouwing tot ontwikkeling, die ertoe leidt dat een open gebied aan de rand van de terp uiteindelijk binnen de dorpsstructuur wordt opgenomen.

De ruimtelijk-historische ontwikkeling van Huins is nog duidelijk herkenbaar in de ruimtelijke opbouw van het dorp. De ruimtelijke structuur wordt in hoofdzaak bepaald door de kerk op de terp met enige aangrenzende bebouwing, het hier in zuidoostelijke richting op aansluitende vierkante kaatsveld, en de langs de randen van dit veld gelegen bebouwing. Typerend voor Huins is de groepering van bebouwing rond de vierkante open ruimte, in de 19de eeuw enkel aan de noord- en zuidzijde, in de 20ste eeuw ook aan de oostzijde terwijl de westzijde slechts van het buitengebied wordt gescheiden door een vaart. Deze kenmerkende dorpsstructuur, in samenhang met de historische kwaliteit van de bebouwing, is van zodanige cultuurhistorische waarde, dat een aanwijzing van Huins als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

De kust van het zuidoostelijk deel van de Noordzee vormt het verspreidingsgebied van de terpen, de door de mens opgeworpen woonheuvels uit de periode dat het land nog niet door dijken wordt beschermd. Door het zeewater wordt vanaf circa 2700 voor Christus zand en klei afgezet op de bestaande pleistocene ondergrond. Vanaf de Bronstijd treedt echter een vertraging in de zeeneveaustijging op waardoor sindsdien perioden van min of meer permanente overstroming worden afgewisseld door perioden waarin het gebied grotendeels droog ligt. Met het droogvallen van het gebied worden de kweldergronden in principe bewoonbaar voor de mens.

In de 6de à 5de eeuw voor Christus wordt een deel van de inmiddels bewoonde gronden verlaten vanwege de verslechterde bewoningsomstandigheden als gevolg van toegenomen wateroverlast; andere gronden worden door de bewoners opgehoogd door middel

van mest en kwelderzoden. De op deze wijze ontstane woonheuvels worden terpen genoemd. In samenhang met het afwisselend optreden van perioden met veelvuldige overstromingen en perioden met een relatief geringe zee-invoed zijn tot circa 1100 na Christus een groot aantal terpen ontstaan en gegroeid.

Op archeologische gronden wordt aangenomen dat de grotere terpen, waarop zich dorpen of steden hebben ontwikkeld, zijn ontstaan door het aaneengroeien van bijeengelegen oorspronkelijk aan één agrarisch bedrijf plaatsbiedende terpen. Op deze dorpsterpen wordt gewoond, stalt men vee, wint men drinkwater en vindt akkerbouw plaats. Het open veld om de terp is als hooi- en weiland in gebruik.

Aan de hand van plattegrondkenmerken kunnen de grotere verhoogde woonplaatsen in drie hoofdtypen worden onderverdeeld. Tot de oudste dorpsterpen behoren de terpen met een radiale verkaveling; in het algemeen kennen ze een bewoningscontinuïteit sinds de Romeinse Tijd. De terpen die door de agrarische blokverkaveling een meer vierkante of rechthoekige indeling van het terrein hebben gekregen, zijn moeilijk te dateren. Vermoedelijk zijn dergelijke terpen later ontstaan, of na een tijd onbewoond te zijn geweest opnieuw in gebruik genomen. Het laatste type, de zogenaamde handels-terp bestaat uit een lange smalle terp met één of twee dichtbebouwde in de lengterichting van de terp verlopende hoofdstraten. Door handelsactiviteiten heeft dit, op zijn vroegst in de 7de of 8ste eeuw ontstane type zijn agrarisch karakter grotendeels verloren.

Het dorpje Huins lijkt qua indeling, zoals die van later kaartmateriaal bekend is, het meest op een terpnederzetting met een rechthoekige vorm en indeling. Mogelijk is de nederzetting te beschouwen als een overgangstype tussen de losse eenhuizige terpen en de tot dorpsterp aaneengegroeide huisterpen. Over de oudste ruimtelijke ontwikkeling van Huins ontbreken echter gegevens, waardoor deze slechts in algemene lijnen kan worden geschetst. Het dorp is zeer waarschijnlijk als agrarische nederzetting ontstaan, waarbij boerderijen op de terp zijn gesitueerd. Over het tijdstip van de eerste bewoning is niets met zekerheid bekend, doch de naam van de nederzetting geeft een indicatie omtrent de periode van ontstaan. De oudst bekende schrijfwijze en eerste vermelding van de naam van het dorp is Hynnynghe (1370). Namen op -inge kunnen op zijn verst teruggaan tot 500 na Christus, maar zijn veelal ontstaan vóór 1000 na Christus. Het is mogelijk dat de terp in deze periode tot ontwikkeling

komt, doch ook dat men de verhoogde woonplaats dan opnieuw in gebruik neemt of deze een nieuwe naam geeft.

Duidelijk is dat de terpnederzetting in ieder geval voor de bedijking tot stand komt. In de eeuwen voor de bedijking bestaat Westergo, waarin Huins is gelegen, uit een kwelderlandschap doorsneden met zee-armen en kreken. Rond 800 na Christus ontstaat uit een van die geulen de Middelzee. Na enige tijd vindt echter in de Middelzee weer opslibbing plaats, waardoor de zee-invoed in de landinwaarts gelegen gebieden afneemt en het mogelijk wordt dijken op te werpen. De oudste bedijkingen komen in de eerste helft van de 10de eeuw tot stand rondom reeds bewoonde gebieden en vormen zo enkele kernpolders, zoals rondom Oosterend en Tzum. Het opwerpen van afzonderlijke ringdijken gaat aan de totstandkoming van een geheel Westergo omvattende zeekering vooraf. In de 11de eeuw komt tussen Hylaard en Bozum de westelijke dijk van de Middelzee tot stand, de zogenaamde Slagtedijk. Vanaf de dijk lopen verschillende wegen naar achterliggende nederzettingen als Mantgum en Huins. De Huynghe dycke wordt voor het eerst in 1473 vermeld. Naast de dijken, welke tevens de voornaamste landwegen vormden, zijn vooral ook de waterwegen met hoofdvaarten en opvaarten naar de terpen van belang voor afwatering en transport in het laaggelegen gebied.

De bedijking heeft tot gevolg dat men niet langer strikt gebonden is aan bewoning op de terp, hoewel door de geringe hoogte van de oudste zeedijken de terp als beschermende woonplaats nog niet direct zal hebben afgedaan. In het geval van Huins blijkt dit uit het feit dat kort na 1200 op de terp een kerk wordt gebouwd. Tot in de 17de eeuw is Huins op kerkelijk gebied verenigd geweest met Lions, waarna Huins wordt toegevoegd aan de gemeente Winsum en Baard, in de 18de eeuw zich weer van deze gemeente afscheidt, om tenslotte begin 19de eeuw vast te worden toegevoegd aan Hylaard.

De oudste bron die een globaal inzicht verschaft in structuur en omvang van het dorp is de grietienkaart van Schotanus uit 1718 (fotobijlage, afb. 1). De kaart toont, behalve de centraal gelegen kerk, enige bebouwing langs een pad vanuit het noordoosten, alsmede langs een opvaart vanaf de Bolswarder Trekvaart. De ruimtelijke structuur van het dorp is, in verband met het karakter van de kaart, weinig doorzichtig maar lijkt bij een vergelijking met later kaartmateriaal in de 18de eeuw weinig verandering te hebben

ondergaan. De geïsoleerde ligging van het dorp in het landschap en de beperkte ontsluiting zijn evident. Enkel de smalle opvaart en het in het dorp doodlopende pad waarmee men via de Hoptille uiteindelijk Hylaard en vandaar de Slagtedijk kan bereiken, vormen de externe verbindingen. Huins vormt in de 18de eeuw met zijn tien stemhebbende plaatsen nog altijd een zeer kleine nederzetting. Opmerkelijk is in dit verband dat binnen het dorp in de 18de eeuw toch enige ambacht tot ontwikkeling komt. Hoewel de kleiverwerkende nijverheid in deze eeuw over het algemeen is gevestigd in of nabij steden of dorpen met een stedelijke economische structuur, vestigt zich rond 1750 een pannenbakker te Huins. In het nabij gelegen Baaijum werd overigens reeds aan het begin van de 13de eeuw steen gebakken.

Op het kadastrale minuutplan, getekend in 1821, is de dorpsstructuur veel nauwkeuriger weergegeven dan op de Schotanuskaart (fotobijlage, afb. 2). De ruimtelijke situatie is zeer typerend te noemen. Huins doet zich voor als een zogenaamde tweelingterp. Op de grootste terp bevinden zich de kerk, het kerkhof en een relatief dichte bebouwing, welke de hoofdlijnen van de verkaveling, die een bij benadering rechthoekige vorm en indeling van de terp veroorzaken, enigszins doorbreken. De kleinere huisterp, met daarop slechts een enkele boerderij, wordt van de dorpsterp gescheiden door een vaart. Veel sterker bepalend voor de dorpsstructuur is echter de bebouwing die ten zuidoosten van de kerk langs de opvaart aan de rand van de terp is ontstaan. Hierdoor valt de dorpsbebouwing globaal in twee afzonderlijke delen te onderscheiden, met daartussen een open terrein op de flank van de dorpsterp, bestaande uit een tweetal vrijwel vierkante agrarische kavels. Op de kaart van Schotanus (1718) lijkt dit open gebied al aanwezig, zij het minder duidelijk dan op de kadastrale minuut. Aan de ene zijde van de kavel bevindt zich de kerk met enige bebouwing in de lengterichting van de terp. Vanaf deze bebouwing loopt het vaartje om de open ruimte en vormt aldus de westelijke en zuidelijke begrenzing van de vierkante kavel. Langs de opvaart aan de overzijde van de open ruimte is een bebouwingsstreek gelegen, afgesloten door een boerderij.

De ruimtelijke ontwikkelingen in de nederzettingstructuur zijn gedurende de 19de eeuw betrekkelijk gering. Geleidelijk komt de bebouwing aan de vierkante open ruimte verder tot ontwikkeling, waarbij de bebouwingsstreek langs de vaart zich verder verdicht en aan de oostrand van het terrein een aantal nieuwe, kleine

boerderijen wordt gebouwd. In aansluiting op de dorpsbebouwing ten zuiden van de kerk verrijzen een school en een nieuwe pastorie.

Van 140 inwoners rond 1840 groeit het dorp uit tot 251 inwoners in 1880, waarna weer een daling in het inwonertal optreedt. Gedurende de 19de eeuw verdwijnt het ambacht uit Huins en wordt de agrarische sector weer de enige bron van bestaan. Van invloed op de ruimtelijke karakteristiek van Huins is ook de afgraving van terpaarde, die in de tweede helft van de 19de eeuw een grote vlucht neemt. Daarbij worden veelal de onbebouwde percelen van de terpen tot op de oorspronkelijke kwelderbodem afgegraven, met als doel de vruchtbare terpaarde voor ontginningsprojecten of bemesting elders te gebruiken. In Huins worden zo de terreinen direct ten noorden van het kerkhof en het open gebied tussen de kerk en de opvaart afgegraven.

Bij een vergelijking tussen de huidige plattegrond en het kadastrale minuutplan valt onmiddellijk een uitbreiding van de bebouwing aan de oostzijde van de open ruimte op. Een woning en twee kleine stelpen, waarvan slechts het dichtst bij de kerk gelegen exemplaar nog als boerderij in gebruik is, liggen hier op één lijn naast elkaar. De hoek van de open ruimte wordt nog afgesloten door een wat naar achter geplaatste oudere boerderij. Langs het vaartje aan de zuidzijde van het open terrein heeft de verdichting van de bebouwing geleid tot een vrijwel aaneengesloten wand. De ruimtelijke ontwikkeling rondom het open kaatsveld heeft zo geleid tot een samenhangende structuur waarin de aanvankelijk afzonderlijke bebouwing aan de vaart in verbinding is gebracht met het niet afgegraven deel van de terp waarop kerk en kerkhof liggen. De weg, die tot in de 19de eeuw ten oosten van de kerk eindigde, is tot voorbij de bebouwing doorgetrokken. Via een bocht sluit de weg aan op de recent aangelegde weg Leeuwarden-Bolsward, die Huins op een afstand van circa 200 meter aan de zuidkant passeert. Door rationalisatie van de landbouw en de daarmee gepaard gaande vermindering van de beroepsbevolking in die sector, is het inwonertal van Huins van 151 in 1954 gedaald tot circa 100 in 1978. Deze ontwikkeling uit zich onder meer in de leegstand van het schoolgebouw, dat thans als opslagruimte dienst doet, en de functiewijziging van een aantal landarbeiderswoningen ten behoeve van de recreatie.

Mede onder invloed van de verbeterde ontsluiting van het dorp is in de loop van de jaren tachtig aan de laatstgenoemde ontwikkeling een einde gekomen en heeft de versterkte

woonfunctie op een aantal plaatsen tot herstel van de bebouwing geleid.

Huidig ruimtelijk karakter en te beschermen waarden

De historisch-ruimtelijke ontwikkeling van het dorp Huins heeft geleid tot een bijzondere en herkenbare ruimtelijke structuur.

Deze ruimtelijke structuur wordt vooral bepaald door de terp, het open kaatsveld en de aan deze elementen gerelateerde ligging van watergangen, wegen en bebouwing. Centraal ruimtelijk element in dit geheel is de rechthoekige open ruimte, waarbij de situatie aan weerszijden essentieel verschillend van karakter is. Opvallend binnen de ruimtelijke structuur van het dorp zijn de twee componenten, waaruit deze is opgebouwd: enerzijds de terp met de hooggelegen kerk, opgaande beplanting en aanliggende concentratie van losse bebouwing en anderzijds het laaggelegen open rechthoekige kaatsveld, dat deels omsloten wordt door kleinschalige, in een rechte rooilijn geplaatste bebouwing waarbij beplanting van enige betekenis vrijwel ontbreekt.

De terp met het deels zware geboomte en de kerk vervult een dominerende rol en draagt in hoge mate bij tot het besloten karakter van dit deel van het dorp ten opzichte van het kaatsveld en het grootschalige, open landschap rondom.

De vroegste ontwikkeling van het dorp is afleesbaar aan de nog aanwezige hoogteverschillen van de terp, en aan de situering van de kernbebouwing die voornamelijk op het niet afgegraven deel van de terp en direct daarop aansluitend is gelegen. Deze bebouwing is als een reeks individuele elementen, te weten een viertal woonhuizen, het dorpshuis, de voormalige school en dito pastorie en de hoger gelegen kerk, op wisselende afstand langs de doorgaande weg gelegen. In deze reeks is de langwerpige structuur van de terp zichtbaar welk beeld nog wordt versterkt door de evenwijdige ligging van de kerk en zwaar geboomte aan de weg op het hoogste punt. Binnen de kern is het profiel van de doorgaande weg over het algemeen smal en zeer afwisselend met een kleine, pleinachtige ruimte tussen dorpshuis en voormalige school. Deze ruimte, die deels steenachtig en deels groen van karakter is, draagt in belangrijke mate bij aan de besloten karakteristiek in dit oudste kerngedeelte van het dorp. De schaal van de bebouwing wisselt, maar kenmerkt zich overwegend door één bouwlaag met kap. Uitzondering hierop zijn het dorpshuis en de voormalige school, die overenkommstig hun bijzondere functie, twee bouwlagen tellen. De meest dominan-

te plaats wordt ingenomen door de op de terp gelegen kerk met rondom het kerkhof een ringpad en een gietijzeren hek.

De doorgaande weg vormt binnen de kern tevens het bindend element tussen de terp en het kaatsveld. Met een rechthoekige vorm en door de onderlinge situering en het karakter van de bebouwing kenmerkt dit kaatsveld zich als een wat jongere, open ruimte. Met afmetingen van circa 50 bij 80 meter, wordt het aan de noordoostzijde en zuidoostzijde omsloten door bebouwing met een duidelijk 19de-eeuws karakter. Deze bebouwing bestaat uit afzonderlijke, kleine huizen aan de zuidoostzijde, voorzien van met pannen gedekte schilddaken in de langsrichting en een over het algemeen verticaal gelede, naar de openbare ruimte gekeerde langsgevel. Staande in een licht wisselende rooilijn vormt deze grotendeels omstreeks het midden van de 19de eeuw ontstane reeks huizen een vrijwel gesloten gevelwand. Van wat latere datum, eind 19de-eeuws, zijn de drie panden aan de noordoostzijde van het kaatsveld. Hier zijn twee kleine stelpboerderijen en woonhuis in een rechte rooilijn op een bijna symmetrische wijze gegroepeerd aan een wat breder gedeelte van de rondom het kaatsveld gelegen klinkerbestrating. Door middel van de onbebouwde zuidwestzijde van het veld is de directe visuele relatie met het omliggende open landschap en de daarbij behorende opvaart zeer duidelijk. Daar waar de opvaart aan de zuidoostzijde op het dorp aansluit neemt een boerderij even buiten de bebouwing aan het kaatsveld een markante plaats in als overgang naar het buitengebied, dat ter plaatse van de opvaart een scherpe en abrupte begrenzing ten opzichte van het dorp heeft. Ook ten noorden van de kerk komt een scherpe begrenzing van het dorp voor ter plaatse van het afgegraven gedeelte van de terp.

Begrenzing van het dorpsgezicht

De beschreven kenmerken van de historisch-ruimtelijk structuur van Huins, het huidige dorpsbeeld en de daarin herkenbare historische ontwikkeling rechtvaardigen een aanwijzing als beschermd dorpsgezicht ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet.

Deze samenhangende structuur is opgebouwd uit de terp, de doorgaande weg en het kaatsveld met de bijbehorende bebouwing en beplanting. Gezien de relatie met het buitengebied aan de zuidzijde van het dorp en de daar gelegen opvaart is ook een deel van dit gebied in het beschermde gezicht opgenomen. De begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht is weergegeven op de

bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 112).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld of herzien. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der.

Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden. dl. 5. Gorinchem, 1844.

Faber, J.A.

Drie eeuwen Friesland: economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800. Leeuwarden, 1973.

Hacquebord, L.

'Het noordelijk zeekleigebied' in: S. Barends, J. Renes, T. Stol, J.C. van Triest e.a. (red.). Het Nederlandse Landschap. Utrecht, 1986.

Halbertsma, H.

Terpen tussen Vlie en Eems. Groningen, 1963.

Moerman, H.J.

Nederlandse plaatsnamen. Brussel, 1956.

Projektgroep Huins. 'Planologische Overzicht'. Niet uitgegeven scriptie H.T.S. Leeuwarden, afd. Bouwkunde, 1979.

Tegenwoordige Staat van Friesland. dl. 3. Leeuwarden, 1788.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch onderzoek:
Drs. J.J. de Haas, Breda.

Stedebouwkundig onderzoek:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist.

Foto's:

Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, Apeldoorn (afb. 2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist (afb. 1, 3, 4);
Topografische Dienst, Emmen (omslag).

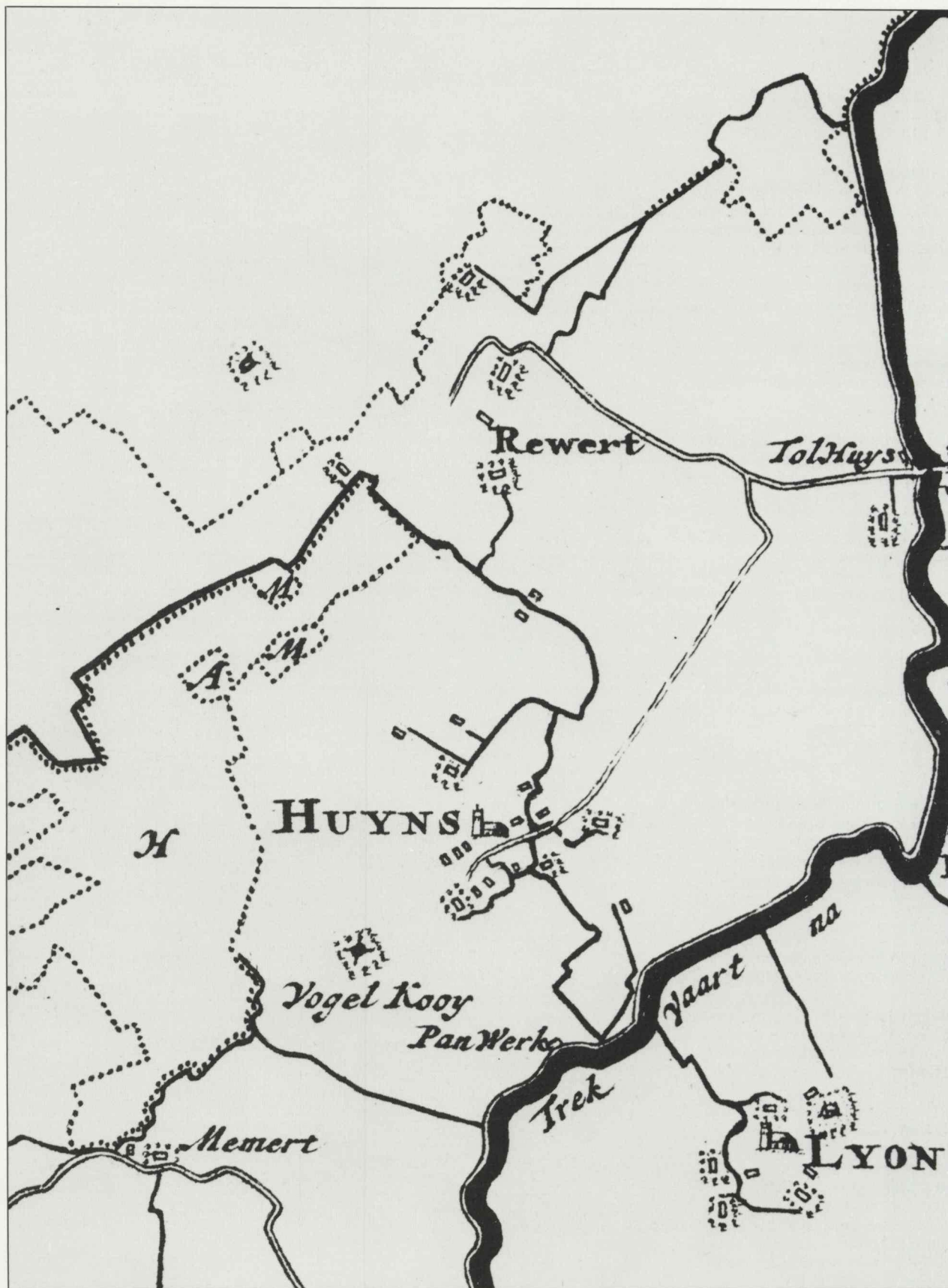
Kaart: Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of telefonisch te bestellen bij het Distributiecentrum DOP Postbus 20014 2500 EA 's-Gravenhage. Telefoon: 070-78 98 80. Onder vermelding van bestelnummer of ISBN 90 346 1477 8.

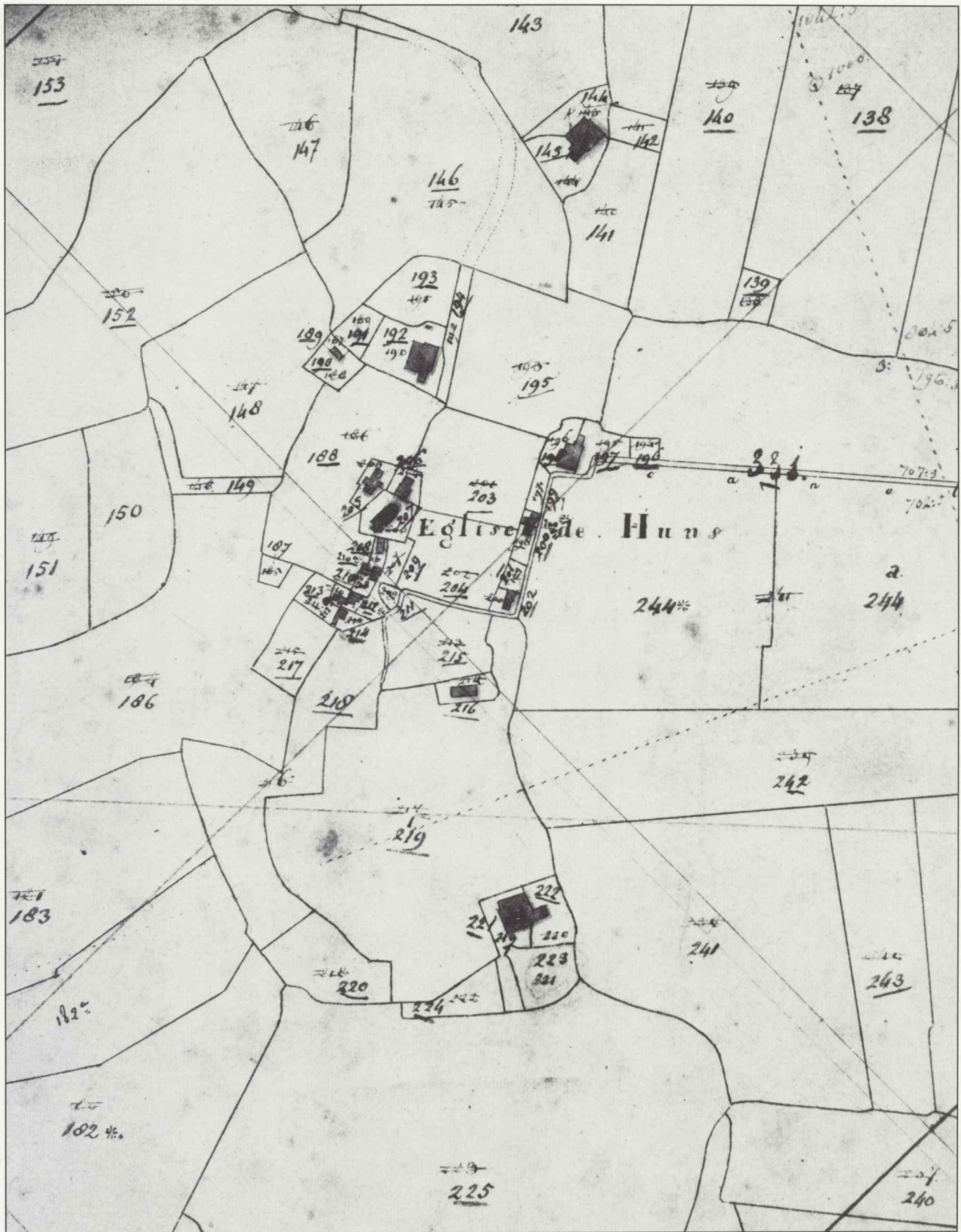
Druk: Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Fotobijlage

Afb. 1. B. Schotanus à Sterringa, Uitbeelding van de Heerlijkheit Friesland, 1970, (facsimile herdruk van 1718), grietenij Baarderadeel, fragment.

2.110519156007

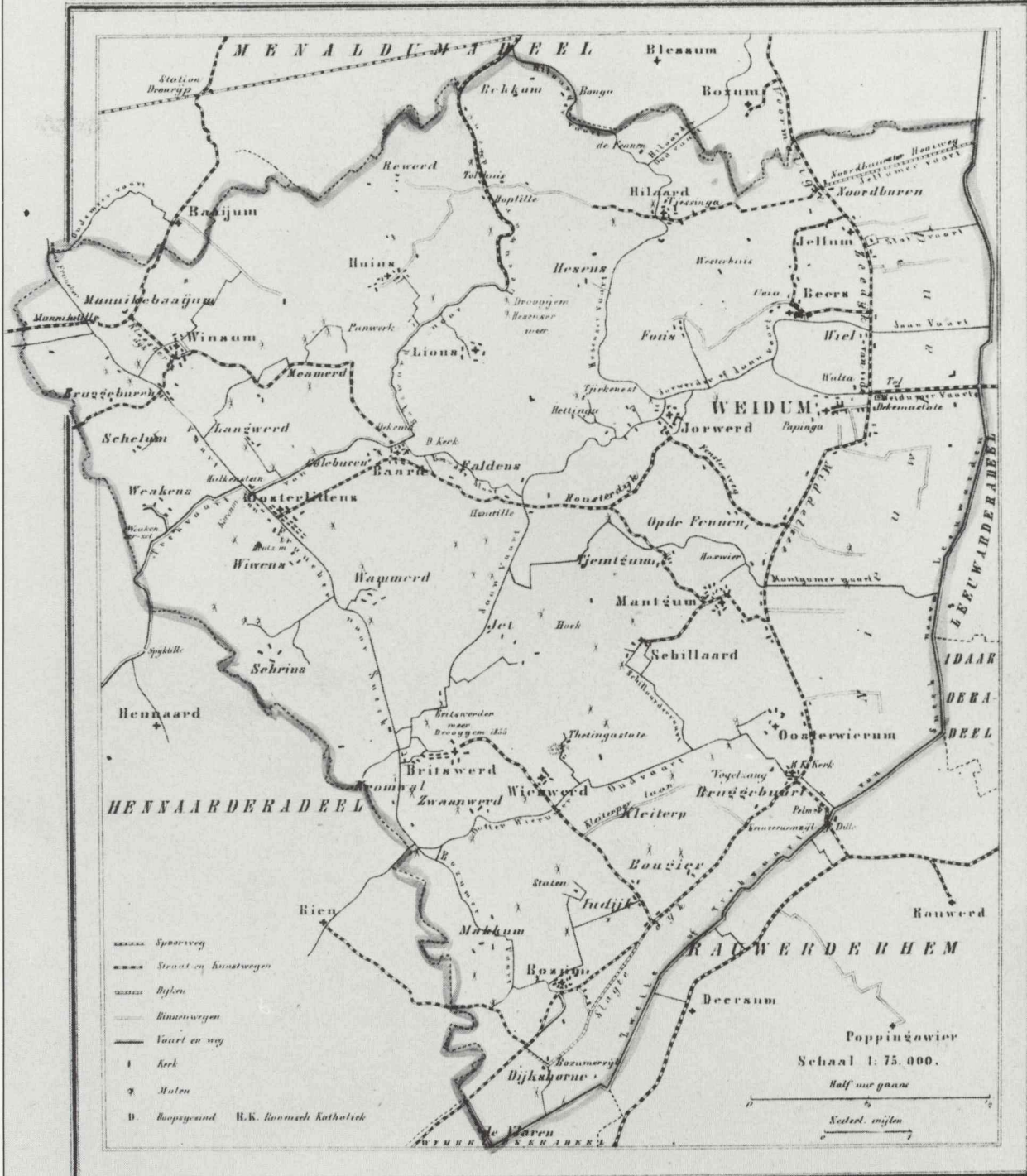

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Jorwerd, 1821, fragment.

Afb. 3. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1864), bladen 5 en 10, fragment.

2.110519156008

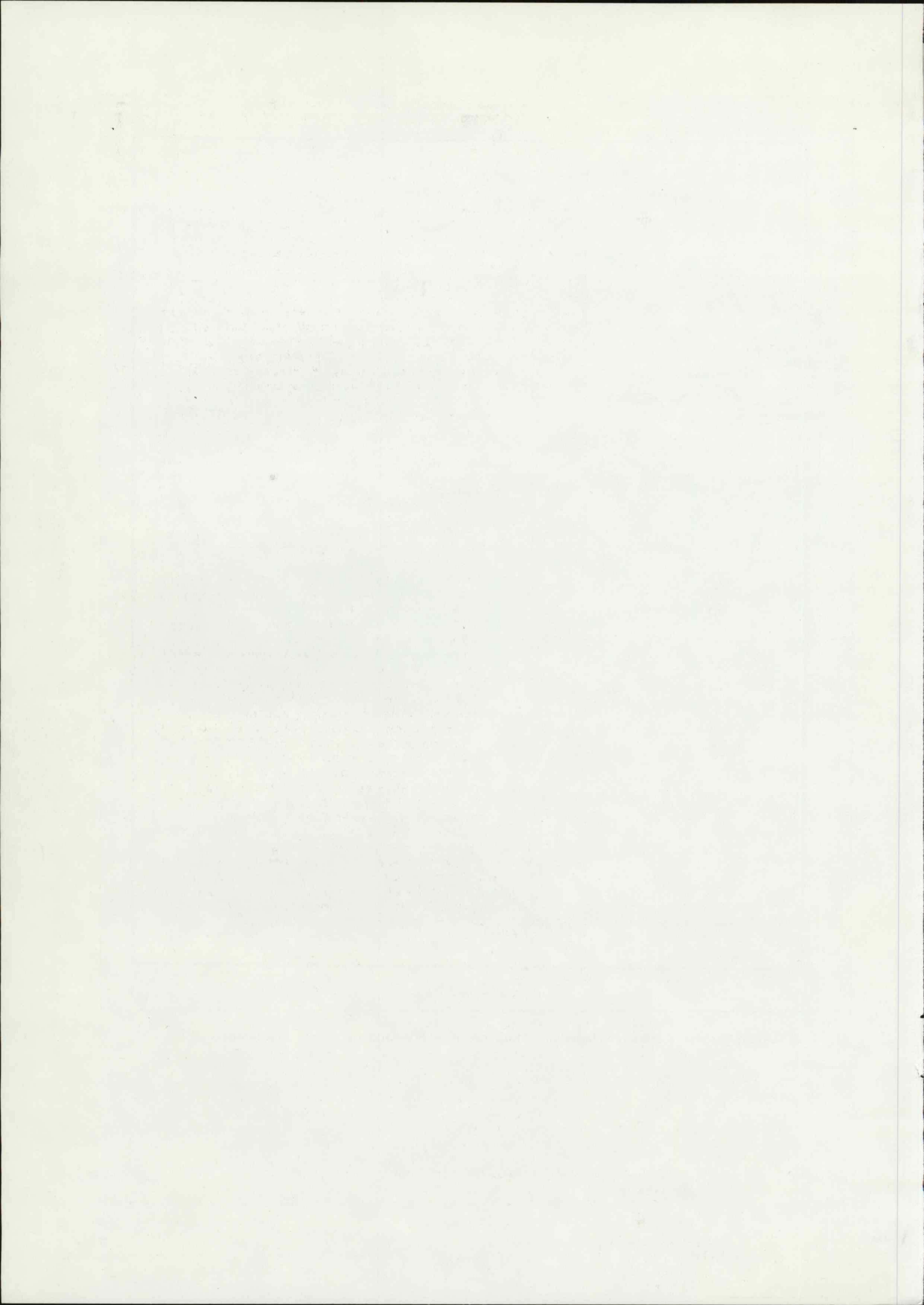

1866.

Uitgave van Hugo Surinjar te Leeuwarden.

1178 Buiders. 4975 Inwoners.

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1866, provincie Friesland, gemeente Baarderadeel.

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

HUINS, gemeente Littenseradiel

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Huins als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Littenseradiel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Huins aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht en in de toelichtende tekst geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".
De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

